

Morfologické alternace

= **pravidelné opakování hlásek, na němž je založena alomorfie.**

Hláskové alternace lze definovat jako **pravidelné střídání určitých fonémů, popř. jejich skupin**, přičemž alternující hlásky utvářejí **jeden morfoném**. Alternace hlásek sama o sobě není téměř nikdy samostatným slovotvorným formantem, je vázána na existenci **jiného slovotvorného postupu**, tedy např. na **rozšíření odvozovacího kmene o slovotvornou příponu, záměnu slovotvorné přípony**, či pouhou **změnu tvaroslovné charakteristiky** slova.

Alternace lze rozčlenit na **kombinační (syntagmatické)**, v nichž jsou hláskové proměny vázány na hláskové okolí základu, a **volné (paradigmatické)**, jež na hláskovém okolí základu nezávisí a představují mnohonásobně početnější skupinu.¹

Příklad:

Písař píše dopis. Piš taky. Psáním se naučíš psát.

Vyjmenujte příbuzná slova v textu.

Vypište alomorfy morfému **PIS**.

Jak lze charakterizovat typy alternací, k nimž dochází u vypsanych alomorfů?

Klasifikace hláskových alternací podle rúz. kritérií

fonetické vlastnosti alternujících hlásek

samohláskové

kvantitativní

kvalitativní

zánikové

souhláskové

párové

nepárové

skupinové

smíšené

synchronní – diachronní pohled

ablaut

/střídání hlásek ide. stáří, 4 stupně, e-,o-,redukovaný, zdloužený/

frekvence

obvyklé, systémové, okrajové

¹ Dokulil, M.: *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, s. 159 – 162. *Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. Praha: Academia, 1986, s. 319 – 320.

tvárový – slovtvorný plán

Samohláskové alternace

kvantita:

a/á (mráz/mrazu, brát/bral, natírat/nátěr)

e/é (nese/nést)

i/í (prosím/prosil, síla/sil)

o/ó

u/ú (urazit/úraz,

y/ý (vyhlídka/výhled, rýt/ryje)

kvalita:

a – o (hrabat/hrob)

é – í (mléko/mlíko)

kvalita + kvantita:

á – e/ě (smát/směje, hřát/hřeje)

á – o (nanosit/nanášet)

é – o (nést/nosit)

í – e/ě (vítr/větru, hřích/hřešit)

ů – o (důl/dolu, hon/pohůnek/půhon, vozit/vůz)

ý – o (krýt/krov)

u – ou (kout/kuje)

ý – ej (strýc/strejda)

Můžeme najít nějaká pravidla výskytu alternací ?

Platí např., že :

- 1) k nim dochází v nějakém stanovitelném hláskovém okolí ?
- 2) je lze předpovědět na základě morfologických vlastností ?
- 3) pravidelně se vyskytují v prefixu/sufixu/kořeni ?

V korpusu SYN (500 mil. slovních tvarů) – 60 nejfrekventovanějších slov, jejichž lemma je .*ů..

Se kterou hláskou v češtině pravidelně ů alternuje ?

lemma: .*ů..

kvůli	191053
růst	154999
vůči	76175
půda	55675
vzrůst	43071
vůle	40089
nárůst	33381
kůže	33319
lhůta	23200
hrůza	20467
vyrůst	18574
schůze	18018
půle	16927

vzhůru	15710
vůně	15578
smůla	13377
růže	12339
šňůra	7857
odrůda	7662
chůze	7486
kůra	7263
narůst	4778
můra	4750
přerůst	3977
Tůma	3840
rozrůst	3740
půst	2063
lůno	1819
chůva	1704
Průša	1487
zvůle	1481
dorůst	1385
podhůří	1365
tůně	1308
blůza	1281
zrůda	1128
fůra	968

Projděte uvedený seznam a najděte případy, kdy dochází k alternaci *ů*, a to a) při tvoření tvarů (skloňování nebo časování uvedeného slova) a b) při odvozování příbuzných slov.

Vyberte slova, u nichž se takové alternace nevyskytují / nejsou na první pohled patrné. Kde by bylo možné najít poučení, zda opravdu neexistují ?

Hláskové alternace při tvoření tvarů slov (ve tvarosloví) – při skloňování/časování

Se kterými souhláskovými alternacemi se setkáváme při:

- skloňování substantiv
- skloňování adjektiv
- časování indikativu prézenta aktiva
- tvoření pasivního přičestí

Existují pravidla pro střídání e/0 v češtině ?

Pozorujte:

stavba - stave**b**

blbec – blbce

medvídek – medvídk**a**

cihla – cihel

forma – fore**m**

den – dne

hra – her

oves – ovs**a**

karta – karet

výzva – výze**v**

Často se přítomnost „e“ vysvětluje jako důsledek nesnadné výslovnosti souhl. sk. Pokuste se najít argumenty proti takovému vysvětlení.

Které samohláskové alternace rozlišujeme v konjugačním systému češtiny ?

V češtině dochází často k různým samohláskovým alternacím kořenové samohlásky (dále KoV) při tvoření slovesných tvarů. Pokuste se najít nějaké pravidelnosti.

Např.

vázat – vážu – važ – vázal – vázán

p0sát – píšu – piš – p0sal - p0sán

stonat – stůňu – stonej – stonal

smát – směju – směj – smál

nést – nesu – nes – nesl – nesen

bít – biju – bij – bil – bit

Pokuste se formulovat pravidla.

Tvoří slovesa, u nichž k alternacím KoV dochází, uzavřenou/otevřenou množinu ?